

SOVIETINIO LAIKOTARPIO ARCHITEKTŪROS KONKURSŲ RAIDOS APŽVALGA

Darius Linartas

Architektūros teorijos ir pagrindų katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,

Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-0113 Vilnius, Lietuva.

El. paštas darlinas@gmail.com

Įteikta 2008 12 22

Santrauka. Straipsnyje aptariami svarbesni sovietinio periodo (1945–1990 m.) architektūros konkursai Lietuvoje. Peržvelgiami ankstyvojo ir vėlyvojo socializmo urbanistinių, pastatų, monumentų konkursų ypatumai. Aprašomi epochai būdinga „mirusių“ projektų, konkursų nerezultatyvumo ir neskaidrumo problematika. Remiantis esmingesniais konkrečių kūrybinių varžybų pavyzdžiais bandoma atsekti konkursų raidos dėsningumus įvairiais laikotarpio etapais, rasti santykį su bendra laikmečio geopolitine situacija, aptarti pokyčius, palyginti su kitų istorinių periodų konkursais, nustatyti galimą reikšmę to meto Lietuvos architektūros vystymuisi ir architektūrų tobulėjimui.

Reikšminiai žodžiai: architektūros konkursas, sovietiniai metai, „miręs“ projektas, įgyvendinimas, autorystė.

Įvadas

Sovietinė okupacija ir Antrasis pasaulinis karas nutraukė jau įgavusią pagreitį kūrybinių konkursų tradiciją Lietuvoje. Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje architektūros konkursai buvo itin populiarūs (per trumpą dviejų dešimtmečių laikotarpį (1918–1940 m.) jų surengta apie 40 (Kančienė 1996), o per 45 sovietinės okupacijos metus konkursų vidurkis nepasiekė net prieškarinio lygio (Žickis 1996). Dar prastesni pokario rodikliai būtų, jeigu lygintume šiuos du Lietuvos architektūros periodus pagal įgyvendintų konkursinių projektų kiekį. Tarpukario Lietuvos architektūros formavimuisi ir architektūrų tobulėjimui konkursai turėjo akivaizdžios teigiamos įtakos (Kančienė 1996), o konkursų reikšmę sovietiniu periodu įvertinti sudėtingiau. Turime pripažinti, kad dauguma reikšmingesnių to meto architektūros objektų suprojektuoti ne konkurso būdu. Tačiau negausus pačių konkursų kiekis, menkas jų rezultatyvumas, rašytinės informacijos stygius dar neleidžia teigti apie menką jų įtaką to meto architektūrų kūrybai ir architektūros meno vystymuisi. Tai greičiau tik vienas iš sovietinės epochos ypatumų, kuris rodo gilesnės nei apžvalginio straipsnio apimties analizės būtinybę.

1. Ankstyvieji konkursai

Aktyviai sovietinių metų architektūros procesuose dalyvavę lietuvių architektai teigia, kad Lietuvoje buvo tęsiamos prieškarinio mokyklos tradicijos, nors pripažįstama, kad Lietuva dėl karo ir pokario neteko beveik viso kūrybinio potencialo (Nekrošius 2007). Trūkstant kadrių iš Rusijos (daugiausia iš tuometinio Leningrado) į Lietuvą buvo siunčiami architektai. Todėl pirmaisiais pokario metais, taip kaip ir Sovietų Sąjungoje, Lietuvoje vyravo „atvežtinė“ retrospektyvinė stalininė architektūra (Mačiulis 2002). Esant tokiai situacijai vidinės projektuotojų konkurencijos, o kartu ir natūralios konkursų būtinybės nebuvo. Tie negausūs konkursai, kurie vis tik įvyko, buvo direktyviškai inicijuoti vietinės ar sąjunginės valdžios.

Ko gero, pirmasis sovietinis konkursas įvyko praėgus pusmečiui po Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Tuo metu TSRS statybos reikalų komitetas surengė ketelę uždarų architektūrinių konkursų, kurių tikslas buvo pateikti siūlymus nuo karo veiksmų ypač nukentėjusių respublikų sostinių centrinių dalių generaliniams projektams. Vienas buvo skirtas Lukiškių aikštės Vilniuje ir aplinkinių teritorijų sutvarkymo urbanistiniam

1 pav. Lukiškių aikštės konkursinis projektas (archit. V. Mikučianis, 1945 m.)
Fig. 1. Competitive design of Lukiškės Square, 1945. Architect V. Mikučianis

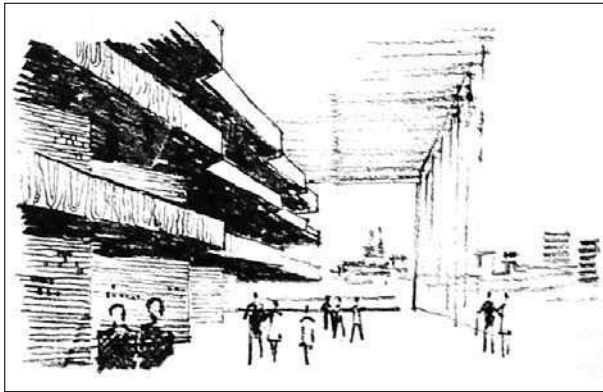
sprendimui rasti. Tam tikslui buvo numatyta parengti šešis užsakomuosius projektus. Po du projektus turėjo pateikti Maskvos, Leningrado ir Lietuvos architektai. Maskvai atstovavo architektų A. Velikanovo, N. Šelomovo bei I. Sobolevo kolektyvai, leningradiečiams S. A. Gegello ir A. Baručevs, J. Rubančikas, o Lietuvai K. Šešelgis, V. Zubovas ir V. Mikučianis. Konkurso dalyviams buvo keliamas uždavinys išspręsti pagrindinės miesto aikštės ir vyriausybinių pastatų komplekso lokalizavimo Lukiškių aikštės teritorijoje uždavinį, įtraukiant į projektuojamą teritoriją Tauro kalną ir aplinkinius jo kvartalus (Mikučianis 1997). Remdamasi konkursui pateiktais darbais, žiuri rekomendavo toliau plėtoti Vilniaus vyriausiojo architekto V. Mikučiano projektą (1 pav.).

Kartu patarta atsižvelgti į planavimo pasiūlymus, kuriuos savo projekte pateikė architektai V. Zubovas ir K. Šešelgis. Kaip vėliau rašė vienas iš konkurso dalyvių, „<...> gyvenimas lėmė, kad, veikiant aukščiausios respublikinės ir maskvietiškos valdžios diktatui, buvo įgyvendinta tik nedidelė minėto projekto idėjų dalis <...>“ (Mikučianis 1997).

Nepaisant to Lukiškių aikštė ir toliau liko populiariu architektūros konkursų objektu. K. Šešelgis vien sovietiniais metais aprašo dar šešias projektavimo šioje teritorijoje iniciatyvas. Net keturios iš jų daugiau ar mažiau panašėjo į konkursus. Nei vienas iš konkursinių darbų sumanymų nebuvo realizuotas. Lietuvos miestuose nėra kito tokio urbanistinio komplekso (aikštės, kvartalų grupės, visuomeninių pastatų komplekso ir pan.), kuriam statyti ir tvarkyti būtų parengta tiek daug projektų (Šešelgis 1997).

Šeštojo dešimtmečio viduryje Sovietų Sąjungoje atsisakoma puošybiškos architektūros pompastiškumo, radikaliai keičiasi ir idėjinė estetinė architektūros programa. Tam įtakos turėjo asmenybės kulto pabaiga bei demokratijos fikcijos užuomazgos. Architektūros stilistika ima artėti prie pasaulinės architektūros estetikos. Lietuvos architektai vieni pirmųjų Sovietų Sąjungoje pradėjo dirbti pagal tuo metu ideologiškai naują kūrybinį metodą, paprasčiau dar įvardinamą *sovietiniu modernizmu* (Nekrošius 2007). Čia savo žodį tarė jau naujoji architektų karta – Kauno politechnikos instituto ir Vilniaus dailės instituto architektūros fakultetų absolventai N. Bučiūtė, G. Baravykas, A. Nasvytis, V. E. Čekanauskas, V. Brėdikis ir kt. (Mačiulis 2002).

Šį kūrybinį lūžį, ko gero, geriausiai atspindi uždaras Vilniaus operos ir baleto teatro konkursas, kuris įvyko 1956 m. Vertinimo komisijai svarstyti buvo pateikta bene dešimt projektų. Pirmoji vieta suteikta architekto A. Spelskio parengtam projektui. Antrąją vietą pelnė A. Lukošaičio darbas, o trečiąją – Miturič. Tačiau kai po įvairių šio konkurso rezultatų svarstymų, ekspertavimų ir naujų idėjų iškėlimo Respublikos vyriausybė dar kartą išnagrinėjo teatro projektavimo ir statybos klausimą, buvo galutinai nutarta pakeisti sklypą Mindaugo gatvėje bei projektuoti naują teatrą buvusio dujų fabriko teritorijoje (Mikučianis 1997). Šiame etape konkurso principu rengti projektus buvo užsakyta tik dviem architektams – pirmojo konkurso laimėtojui A. Spelskiui ir dar jaunai architektėi N. Bučiūtei. Kaip tik tuo metu prasidėjęs sudėtingas esminių architektūros koncepcijų keitimosi procesas nulėmė, kad dviejų architektų

a

b

2 pav. Vilniaus operos ir baletų teatras – interjero projekto eskizas (a) ir vaizdas įgyvendinus projektą (b) (archit. N. Bučiūtė)
Fig. 2. Vilnius Opera and Ballet Theatre. Sketch of interior design (a) and view after realization (b). Architect N. Bučiūtė

kūrybines varžybas 1958 m. laimėjo tada labai novatoriškas ir originalus atrodęs Nijolės Bučiūtės projektas (2 pav.).

Jai ir buvo patikėtas tolesnis teatro kūrimas, kuris po daugelio metų 1974 m., kiek pakitęs, palyginti su konkursiniu projektu, egzistuoja ir yra plačiai žinomas kūrinys ir dabar (Mikučianis 1997).

2. Urbanistiniai ir pastatų projektų konkursai

Aktyviai sovietinių metų architektūros procesuose dalyvavę lietuvių architektai teigia, kad Lietuvoje buvo tęsiamos prieškarinio mokyklos tradicijos ir taip pat jaučiama Vakarų bei Vidurio Europos patirties įtaka pokario Lietuvos urbanistikai (Devinduonis 1998) ir architektūrai (Buivydas 2006). Vis dėlto neretai pabrėžiama, kad užsienio architektūros tendencijas to meto projektuotojai suvokdavo fragmentiškai ir formaliai. Neišvengiamai to meto projektus (kaip bendros sovietų architektūros politikos dalis) veikė ir TSRS direktyvos. Šie procesai atsispindėjo ir projektų konkursuose. Deja, apie tiesioginę urbanistinių ir pastatų konkursų reikšmę sovietinių metų architektūrai teigti problemiška vien dėl to, kad jie vyko retai ir dar rečiau buvo įgyvendinami. Jei atliktume reikšmingesnių tuo periodu įvykusių konkursų atranką pagal laimėjusių projektų įgyvendinimo kriterijų, tai gautume dar trumpesnį sąrašą:

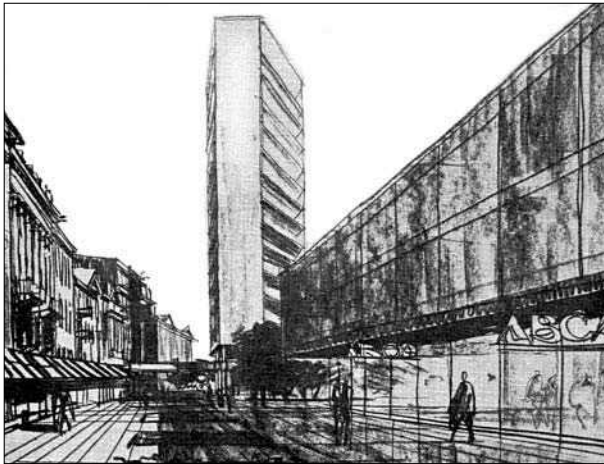
- Vilniaus operos ir baletų teatras. Konkursas 1958 m. I premija – N. Bučiūtė. Projektas realizuotas 1974 m. (Riaubienė 1999).
- Vilniaus m. centro detaliojo planavimo uždaras sąjunginis konkursas 1964 m. tarp Vilniaus, Leningrado, Minsko ir Rygos projektavimo institutų grupių (Cibas 1964). I premija – neskirta. II premija – A. Nasvytis,

V. Brėdikis ir V. E. Čekanauskas, A. A. Jakučiūnas (3 pav.). Realizuota dalis urbanistinių sprendinių (Mačiulis 2002).

- Revoliucijos muziejus Vilniuje (dabar Nacionalinė galerija). Konkursas 1966 m. I premija – G. Baravykas, P. Adomaitis, V. Vielius, R. Pranaitis, S. Šarapovas. Realizuotas 1971–1980 m. (Buivydas 2000).
- Studentų miestelis Vilniuje. Konkursas 1965 m. I premija – J. Jurgelionis. Realizuotas 1970–1985 m. (Mačiulis 2002). LTSR Aukščiausios Tarybos pastatas Vilniuje, Gedimino pr. Konkursas 1970 m. I premija – A. Nasvytis, V. Nasvytis, R. Stasėnas. Realizuotas 1976 m. (Petruolis 2007).

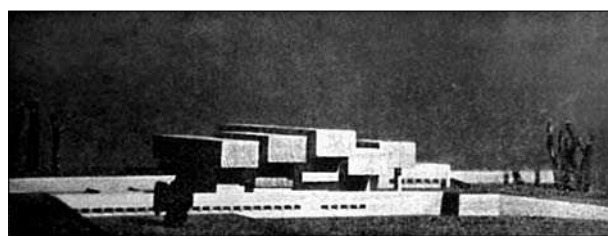
Iš įgyvendintų statinių pavadinimų matyti, kad tai reprezentaciniai ar ideologiškai svarbūs valstybiniai objektai. Tokio objekto statusas kažkuria prasme paaiškina ir „netipiškai sklandžią“ sovietiniams laikams Revoliucijos muziejaus Vilniuje atsiradimo istoriją. 1966 m. įvykusį atvirą kūrybinį konkursą laimėjo jauni architektai G. Baravykas, P. Adomaitis, V. Vielius, R. Pranaitis (4 pav.). Tie patys autoriai ir įgyvendino projektą. Kalbėdamas apie šią aplinkybę R. Buivydas savo monografijoje pastebi: „Galbūt būtent dėl to šį kūrinių vėl ir vėl norisi charakterizuoti kaip mūsų architektūros bene iškiliausią, intelektualiai kondensuoto sudėtingumo ir kartu paprastumo simbiozės kūrinių <...>“ (Buivydas 2000).

Dėsninga, kad architektūra ir architektūros konkursai, kaip ir viskas sovietiniais metais, pakluso planinės ekonomikos, generalinio reguliavimo ir kontrolės principams. Dažnas kūrybiškesnis, tačiau ideologiškai „nenaudingas“ objektas patekdavo į „mirusių“ projektų kategoriją, t. y. taip ir nebūdavo įgyvendintas (6 pav.).

3 pav. Vilniaus m. centro rekonstrukcijos konkursinis projektas (archit.: A. Nasvytis, V. Brėdikis, V. E. Čekanauskas, A. A. Jakučiūnas, 1964 m.)

Fig. 3. Competitive design of Vilnius city center reconstruction, 1964. Architects A. Nasvytis, V. Brėdikis and V. E. Čekanauskas, A. A. Jakučiūnas

4 pav. Revoliucijos muziejus Vilniuje (dabar Nacionalinė galerija). Konkursinis maketas (archit.: G. Baravykas, P. Adomaitis, V. Vielius, R. Pranaitis)

Fig. 4. Revolution Museum in Vilnius (present National Gallery). Competitive model. Architects G. Baravykas, P. Adomaitis, V. Vielius, R. Pranaitis

Konkursiniai projektai šią kategoriją papildydavo ypač dažnai.

1978 m. lapkritį įvyko atviras konkursas, skirtas parengti Kauno autobusų stoties plano ir užstatymo projektą. Konkurso nugalėtojais tapo architektai A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys (5 pav.). Daug atgarsio architektūrinėje visuomenėje sukėlęs jų darbas įvardijamas kaip sėkmingas tuo metu į Lietuvos architektūrą pro „geležinę uždangą“ prasiskverbęs postmodernizmo pavyzdys (Vyšniūnas 1997). Deja, autorių siūlytos idėjos taip ir nebuvo realizuotos. Savo straipsnyje A. Vyšniūnas ironiškai pažymi: „Vis dėlto, man atrodo, gerai, kad Kauno autobusų stoties projektas buvo neįgyvendintas. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje statybos kultūros lygis buvo nevertas tokio projekto <...>“.

Iliustratyvus pavyzdys – nuolatinių konkursų dalyvių ir prizininkų architektų S. Šarkino ir L. Merkino

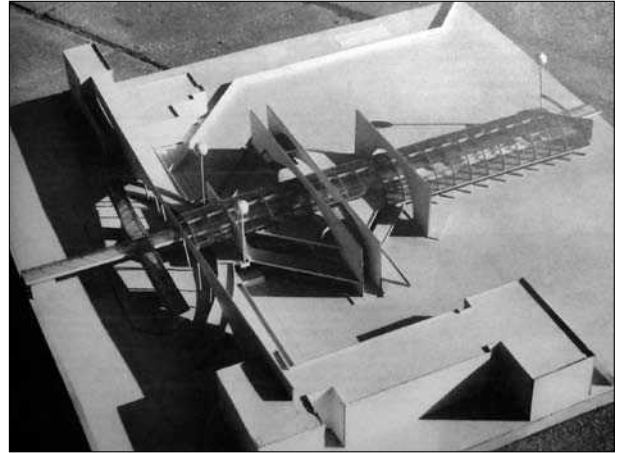
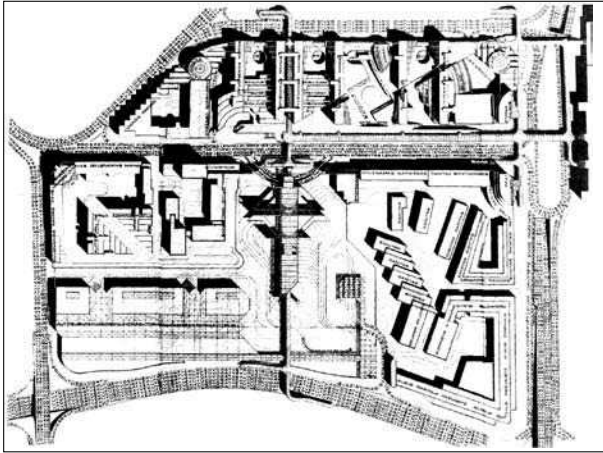
darbų sąrašas – vien sovietiniais metais per 12 kūrybos metų (1977–1989 m.) dalyvauta 8 konkursuose, iš jų laimėtos 3 pirmosios premijos, gauti 4 garbingi pažymėjimai. Dėl įvairiausių priežasčių nei vieno laimėto konkurso projektas (4 pav.), net ir parengus visą projektinę dokumentaciją, nebuvo realizuotas (Vaitys 2007).

Taigi galima teigti, kad sovietinės Lietuvos konkursų istorijoje „mirusių“ projektų klotas yra gerokai gausesnis ir vertingesnis nei įgyvendintų, o dauguma (net ir reikšmingų) to laikotarpio urbanistinių ir architektūrinių sprendinių buvo realizuoti ne konkurso būdu.

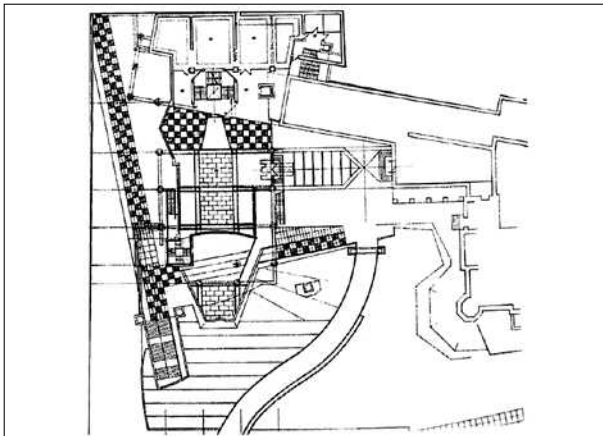
3. Monumentų konkursai

Kiek dinamiškiau ir laisviau nei urbanistikos ir architektūros sovietiniais metais vystėsi monumentų konkursai. Pažymėtina, kad būtent ši konkursų, kuriuose dalyvavo ir architektai, rūšis pirmoji tapo vieša ir ženklino giluminius laikmečio meninės kūrybos poslinkius.

1958 m. įvyko paminklo Pirčiupio aukoms konkursas (I premija – architektai V. E. Čekanauskas, V. Brėdikis); 1961 m. – paminklo fašizmo aukoms Paneriuose konkursas (realizuotas tik 1984 m., architektas J. Makariūnas); 1965 m. paminklo žuvusiems pagrindininkams Kaune konkursas (I premija – architektai G. Baravykas, V. Vielius, skulptorius S. Šarapovas; realizuotas 1975–1979 m.) (7 pav.). 1968–1970 m. net keturiais etapais organizuojamas IX forto memorialinio komplekso Kaune konkursas (I premija – architektai G. Baravykas, V. Vielius, A. Ambraziūnas, skulptorius S. Šarapovas; realizuotas 1975–1983 m.) (Buivydas 2000).

5 pav. Kauno autobusų stoties konkursinis projektas (archit.: A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys, 1978 m.)
Fig. 5. Competitive project of Bus Station in Kaunas, 1978. Architects A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys

6 pav. „Miręs“ projektas – Kino lektoriumo rūmai (archit. L. Merkinas ir S. Šarkinas). Planas ir maketas
Fig. 6. „Dead“ project of Cinema Lecturing House in Vilnius. Architects L. Merkinas and S. Šarkinas. Plan and model

Šie monumentų konkursai žymėjo perėjimą nuo stalininiu laikotarpiu valstybiškai proteguoto socrealizmo estetinių normų prie abstrakčių modernizmo estetikos kanonų.

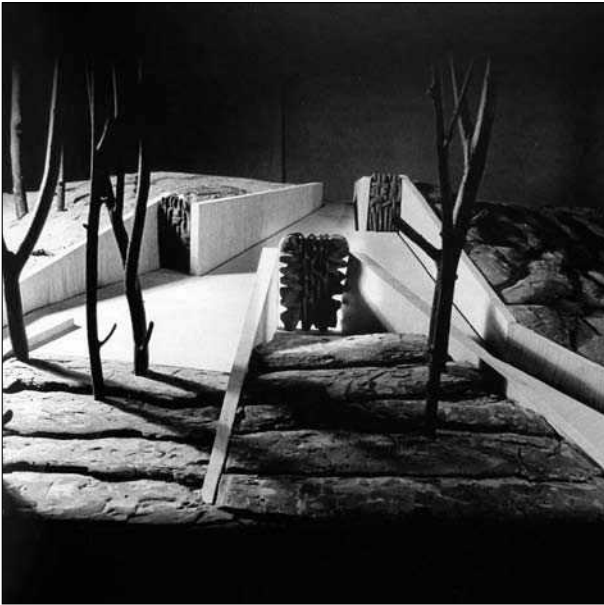
Pavyzdžiui, stambiausio to meto monumento – IX forto memorialinio ansamblio (8 pav.) galutinis sumanymas formavosi keliais etapais, o svarbiausia vykusių pakitimų priežastis buvo valdžios surengti net keturi konkurso etapai, per kuriuos buvo mėginama rasti geriausią variantą. Konkursas daugeliui amžininkų įsiminė kaip nepaprastai įdomios kūrybinių idėjų varžybos ir, deja, kaip atgrasi užkulisinės veiklos apoteozė. Ir per IX forto konkursų turus vyko labai nepaprasta kova tarp tiesmukai „tikroviškos“ ir stereotipiškai ideologizuotos monumento sampratos, įdiegtos Lietuvoje nuo pokario, iš vienos pusės, ir naujos, labiau apibendrintos meninės kalbos, iš kitos. Naujos, moder-

nios kūrybos šalininkams kaip tik ir priklausė memorialo autoriai (Buivydas 2000). Projekto realizacija tapo svarbiu to meto meninės kūrybos įvykiu.

Didesnis, palyginti su architektūros objektų konkursais, sovietinių monumentų įgyvendinimo procentas kažkuria prasme parodo epochai būdingą propagandinį ir ideologinį prioritetų pobūdį, kai buvo realizuojami reikalaujantys mažiau kapitalinių įdėjimų, bet politiškai veiksmingesni projektai. Kitaip sakant, ideologinis projekto sumanymas užtikrindavo sklandesnį jo finansavimą ir įgyvendinimą.

4. Kūrybinių konkursų vieta sovietinės santvarkos kontekste

Abejonių nekelia politinės santvarkos integralumas su kitais visuomenėje vykstančiais procesais (taip pat

7 pav. Paminklo žuvusiems pagrindininkams Kaune modelis (archit.: G. Baravykas, V. Vielius, A. Ambraziūnas, skulptorius S. Šarapovas)

Fig. 7. Competitive model of Monument for Killed Undergrounders in Kaunas. Architects G. Baravykas, V. Vielius, A. Ambraziūnas, sculptor S. Šarapovas

ir architektūriniais). Projekto konkursas – tai demokratiniai architektūrinės idėjos rinkimai. Dėsninga, kad kiekybiniai ir kokybiniai poslinkiai pasaulinėje projektų konkursų istorijoje sutapdavo su demokratiniais pakilimais visuomeninėje, pvz.: senovės Graikija, Renesansas (De Haan, Haagsma 1988). Todėl, remdamiesi architektūros konkursų praktika, galime spręsti apie tam tikrų periodų ir vietų visuomeninių ir politinių procesų „sveikatą“, o kartu ir apie prielaidas architektūros pažangai.

Fiktyvi sovietinė demokratija, siekdama atitikti deklaruojamų vertybių kriterijus, privalėjo organizuoti ne tik politinius, bet ir meninės kūrybos rinkimus – konkursus. Tačiau statybų masto neatitinkantis mažas organizuotų konkursų ir įgyvendintų konkursinių projektų kiekis rodo, kad bendruoju atveju architektūros kokybė nebuvo prioritetinga. Išimtį sudarė tik politiniu ir ideologiniu požiūriu svarbūs objektai. Tą patvirtina įgyvendintų konkursinių objektų paskirtis – Revoliucijos muziejus, Aukščiausios Tarybos rūmai, sovietiniai monumentai. Tačiau Kauno autobuso stotis ar Kino lektorių rūmų Vilniuje konkursų darbai papildė „mirusių“ projektų kategoriją.

Tai, kad konkursas yra puiki priemonė išvengti asmeninės atsakomybės už būsimojo objekto kokybę, suprato dar senovės Graikijoje, kai 448 m. pr. Kr. Atėnų

miesto taryba organizavo viešą konkursą Persų kare sugriautam akropoliui atstatyti (De Haan, Haagsma 1988). Sovietų Sąjungoje, kur vyravo nuolatinė atsiskaitomybė, tai galėjo būti vienu iš konkursų organizavimo motyvų. Veiklos ataskaita aukštesnei valdžiai galėjo tapti ne tik realizuotas objektas, bet paties konkurso faktas. Bent jau toks parodomasis veiklos scenarijus galėtų iš dalies paaiškinti daugybės nerezultatyvių Lukiškių aikštės konkursų istoriją, kurioje 1952 m. buvo apsiribota tik dangų sutvarkymu ir paminklo Leninui pastatymu. Taigi vengiant sudėtingesnių bendrųjų miesto uždavinių sprendimo buvo įvykdyta propagandiškai efektyviausia dalis – „<...> suformuota gigantiška ašis nuo Tauro kalno, Profsąjungų rūmų, į aikštę, kurios centre stovėjo absoliučios tarybinės diktatūros „steigėjas“ <...>“ (Grunskis 2007).

Remdamiesi Lukiškių aikštės pavyzdžiu galime daryti prielaidą, kad konkursams būdavo patikimi sudėtingi, neskubūs ar daug lėšų reikalaujantys uždaviniai. Tokiais atvejais konkursų organizatorių motyvacija galėjo būti daugiau parodomąjo, ideologinio pobūdžio, siekiant atsiskaitomybės prieš aukštesnę valdžią, nei susijusi su greitesne ir efektyvesne objekto realizacija.

Sovietinių konkursų organizatoriai neįtę jokios atsakomybės ir įsipareigojimų konkurso dalyviams – nei autorystės, nei projekto realizacijos klausimu. Buvo taupomos statybinės medžiagos ir darbininkų darbo valandos, tačiau nebuvo vertinamas intelektualinis ir kūrybinis darbas. Konkursai buvo skelbiami neturint aiškios projektavimo užduoties, esant nekonkrečioms ar dviprasmiškoms sąlygoms. Ši aplinkybė atsiskleidė pirmaisiais nepriklausomybės metais, kai netobulas sovietinių metų konkursų sistemos mechanizmas buvo bandytas pritaikyti besiformuojančios laisvos rinkos sąlygomis (Čaikauskas 1999). Įprastinių sovietinių konkursų organizatorių Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinio statybos reikalų komiteto ir LTSR architektų sąjungos sudarytose konkurso sąlygose neretai būdavo keliami pernelyg nerealiūs ar sunkiai įgyvendinami uždaviniai. A. Vyšniūnas, apibūdindamas Kauno autobuso stoties konkurso sąlygose pateiktą pertvarkymų mastą, rašė: „<...> jų rankos nesąmoningai tiesėsi prie galingų buldozerių vairalazdžių <...>“. Taigi konkurso sąlygų netobulumas ir nerealiūs užsibrėžti uždaviniai taip pat galėjo būti viena iš sovietinės konkursinės sistemos neefektyvumo priežasčių.

Okupuotoje Lietuvoje konkursai negalėjo plėtotis kaip laisva konkurencija, o buvo tik administracinės tvarkos dalis (Žickis 1996). Projektavimo institutai buvo griežtai pasidalinę veiklos sritimis ir jas monopolizavę. Komunalinio ūkio projektavimo institutas

8 pav. IX forto memorialo eskizinis modelis (archit.: G. Baravykas, V. Vielius, A. Ambraziūnas, skulpt. S. Šarapovas)
Fig. 8. Model of Memorial IX Fortas. Architects G. Baravykas, V. Vielius, A. Ambraziūnas, sculptor S. Šarapovas

(„Komprojektas“) specializavosi rekonstrukcijų srityje, senamiestis buvo Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto (PRPI) monopolis, Kolūkių projektavimo institutas projektavo visus provincijos objektus, o Miestų statybos projektavimo institutui (MSPI) atitekdavo likusių bei „netipinių“ objektų projektavimas. Tai iš esmės skatino uždarus atskirų projektavimo institutų konkursus. Net viešuose, respublikiniuose konkursuose „neteisingo“ instituto darbuotojo dalyvavimas tapdavo problemine. Šią susiskaldymo padėtį dar labiau sunkino ir bloga informacijos sklaida. Dažnai apie naują konkursą skelbdavo tik Architektų sąjungos laiptinėje ar kokio projektavimo instituto koridoriuje kabantis skelbimas (Čaikauskas 1999). Jei tai būdavo atostogų metas, ar konkursas būdavo paskelbtas kitame mieste – apie jį sužinoti galėdavo tik ribotas architektų skaičius.

Net ir tie negausūs architektūros konkursai, kurie įvyko, dažnai nebuvo etaloniniai. Neretas atvejis, kai objektas būdavo projektuojamas neatsižvelgiant į jau įvykusių konkursų rezultatus. Būtent toks buvo 1979 m. organizuotas Respublikinių politinio švietimo namų (dabartinių Kongresų rūmų) Vilniuje konkursas. Pirmą vietą ir teisę projektuoti neatiteko nei vienam konkurse dalyvavusiam autoriui. 1984 m. be jokio konkurso užsakymas nukeliavo tiesiai į Miestų statybos projektavimo instituto II-ąjį skyrių, kuris tuo metu buvo „netipinių“ pastatų projektavimo monopolistas Respublikoje. Iš

pradžią darbas buvo pavestas archit. V. Čekanauskui (net nedalyvavusiam 1979 m. konkurse), tačiau siekiant kuo greičiau įgyvendinti planą darbas perduotas greičiau dirbusiam jo kolegai E. Stasiuliui, kuris šį objektą ir realizavo (Mačiulis 2003). Panašiu scenarijumi baigėsi ir Ministrų Tarybos rūmų atsiradimo istorija. Taigi, kai valstybinis užsakymas būdavo konkretus ir aiškus – konkursai net nebūdavo skelbiami, o įvykusių rezultatai buvo ignoruojami atiduodant projektavimo teisę „patikrintam“ architektui. Tai rodo, kad planinės ekonomikos sąlygomis siekta tokio pat planingo rezultato ir architektūroje. Konkursai, kaip laisva konkurencija, prieštaravo šiam apibrėžtumui.

5. Sovietinių konkursų reikšmė architektų kūrybai

Nepaisant visų to laikmečio konkursų sistemos trūkumų patys architektai, dalyvavę juose, pažymi didelę paties varžybų proceso reikšmę. Pavyzdžiui, monografijoje apie architektą G. J. Telksnį konkursinio projekto rengimas apibūdinamas kaip „papildomas kūrybinis krūvis – darbas po darbo. Ir nepaisant begalinio nuovargio, neišmiegotų naktų, kas tęsdavosi mėnesiais <...> – tai buvo pats kūrybiškiausias, svaigiausias idėjų ir svajonių metas“ (Vaitys 2005).

Būtent konkursai padėjo atsirasti gerai žinomam architektų Sauliaus Šarkino ir Leonido Merkinio kūrybiniam duetui. Leonidas, nesužavėtas valdiškų darbų prievolės, pasiūlė jaunesniam savo kolegai dalyvauti paskelbtame Jaunimo centro projekto Vilniuje, dabartinio Sereikiškių parko vietoje, konkurse (1977 m.): „<...> bent jau niekas nevaržys fantazijos, nekis po nosimi normų ar taisyklių <...>“ (Vaitys 2007). Jų projektas konkurse buvo pripažintas antruoju ir tapo ilgo abiejų konkursantų bendro kelio pradžia. Tarp ne vieno konkurso dalyvių ir prizininkų rastume ir architektų Algimanto ir Vytauto Nasvyčių pavardes (Petruolis 2007). Kaip jau buvo minėta, Revoliucijos muziejaus konkursas padėjo į profesines aukštumas iškilti ir vienam iškiliausių to meto architektų – Gediminui Baravykui (Buivydas 2000). Iki pat kūrybinio kelio pabaigos jis liko nuolatinio konkursų dalyviu ir teikė jiems didelę reikšmę: „Šimtmetinė konkursų rengimo tradicija (L. Stuoka-Gucevičius irgi laimėjo konkursus Vilniaus katedrai bei rotušei statyti) yra pačios architektūros prigimtyje. Ignoruodami šią tradiciją sulauksime bendros architektūros kultūros smukimo“ (Baravykas 1985).

Remdamiesi amžininkų atsiminimais galime įvardinti pagrindinius architektų dalyvavimo sovietiniais metais konkursuose motyvus. Vienas iš jų – tai galimybė atitrūkti nuo kasdienybės, rutinos, sovietinių normų, primityvių technologijų ir ideologinės kontrolės jungo (Vaitys 2007). Analizuodamas nuolatinio konkursų dalyvių S. Šarkino ir L. Merkinio darbus, L. Vaitys taip pat pastebi profesinį tobulėjimą, sugebėjimą spręsti vis komplikotesnių sąlygų diktuojamas užduotis, akivaizdų meistriškumo augimą ir ryžtą imtis pačių sudėtingiausių projektų: „<...> išeiti tokią mokyklą sovietiniais laikais – didelė laimė <...>“ (Vaitys 2007). Be galimybės brėžti sovietinėmis sąlygomis techniškai sudėtingų, galima teigti, futuristinių objektų perspektyvas, konkursų dalyviai galėjo laisviau imtis sudėtingų užduočių, kurti naujos kokybės architektūrą. Vietiniai konkursai buvo ta varomoji jėga, kuri ribotų galimybių sąlygomis padėjo vaduotis iš primityvios kasdienybės, siekti profesinių aukštumų, o retesni tarptautiniai konkursai leido pažvelgti į save kitų, užsienio kolegų, akimis, pasitikrinti, ar iš tiesų nesivelkame pasaulio kūrėjų uodegoje (Vaitys 2007). Nežiūrint visų sovietinių metų konkursų neproduktyvumo ir organizacinių trūkumų, galima daryti prielaidą, kad juose netiesiogiai buvo ruošiama dabartinės mūsų architektūros vizija ir ją įgyvendinti galintys profesionalai.

Išvados

1. Sovietinių architektūros konkursų istorijoje atsispindi bendri epochos politiniai, visuomeniniai ir kūrybiniai ypatumai, giluminiai pokyčiai.
2. Sovietinio statybų masto neatitinkantis mažas organizuotų konkursų ir įgyvendintų konkursinių projektų kiekis rodo, kad bendruoju atveju architektūros kokybė nebuvo prioritetingė. Išimčių sudarė tik politiniu ir ideologiniu požiūriu svarbūs objektai.
3. Didelis neįgyvendintų konkursinių projektų kiekis – viena iš epochos ypatybių, kuri gali būti nulemta užsibrėžtų uždavinių nerealumu, blogai paruoštomis konkursų sąlygomis, prasta informacijos sklaida, neteisingu prioritetų išdėstymu.
4. Dalyvavimas konkursuose to meto architektams dažnai tapdavo galimybe nors laikinai atitrūkti nuo planinio projektavimo rutinos, normatyvinės ir ideologinės kontrolės, siekti profesinių aukštumų.
5. Konkursuose architektų įgyti profesionalūs įgūdžiai galėjo turėti netiesioginės teigiamos įtakos bendram Lietuvos architektūros lygiui sovietiniu ir vėlesniu periodu.

Literatūra

- Baravykas, G. 1985. 4 klausimai kūrėjams, *Statyba ir architektūra* 85/11: 18.
- Buivydas, R. 2000. *Architektas Gediminas Baravykas. Kūrybos pulsas*. Vilnius: Archiforma, 28–35, 162–172, 194.
- Buivydas, R. 2006. Neįvardytas, bet svarbus šiuolaikinės architektūros reiškinys, iš *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius: Ex Arte, 48–63.
- Cibas, A. 1964. Kaip atrodo ateityje Vilniaus miesto centras, *Statyba ir architektūra* 64/11: 18–25.
- Čaikauskas, G. 1999. Konkursas – susibėgimas ar susidūrimas, *Archiforma* 99/3: 95–96.
- De Haan, H.; Haagsma, I. 1988. *Architects in Competition: International Architectural Competitions of the Last 200 Years*. New York: Thames & Hudson, 9–10.
- Devinduonis, R. 1998. Lietuvos ir Vakarų Europos regioninio ir miestų planavimo praktikos paralelės, *Archiforma* 98/1: 88–98.
- Grunskis, T. 2007. Diktato architektūra (I). Lukiškių aikštė, *Archiforma* 07/1: 104.
- Kančienė, J. 1996. Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje, *Archiforma* 96/1: 55–59.
- Mačiulis, A. 2002. *Lietuvos architektai*. Vilnius: VDA leidykla, 77, 325.
- Mačiulis, A. 2003. Portretas: Edmundas Pranciškus Stasiulis, *Archiforma* 03/1: 42–48.

- Mikučianis, V. 1997. Atsiminimai apie pokarinio Vilniaus konkursus, *Archiforma* 97/3: 74–80.
- Nekrošius, L. 2007. Idėjų paralelės: struktūralizmas, *APS*, 2007 m.
- Petrulis, V. 2007. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai: dvi asmenybės – viena architektūra, *Archiforma* 07/1: 50–59.
- Riaubienė, E. 1999. Elena Nijolė Bučiūtė: architektūra – tai praktinė paskirtis ir meninė prigimtis, *Archiforma* 99/4: 42–48.
- Šešelgis, K. 1997. Vilniaus miesto Lukiškių aikštės formavimo projektai, *Urbanistika ir architektūra* 2(24): 32–53.
- Vaitys, L. 2005. *Gintautas Juozas Telksnys. Architektas*. Vilnius: Artseria, 9.
- Vaitys, L. 2007. *Saulius Šarkinas. Architektas*. Vilnius: Artseria, 11–13.
- vasara: 30–37.
- Vyšniūnas, A. 1997. Mirę projektai: Autobusų stotis. Kaunas, *Archiforma* 97/3: 104–106.
- Žickis, A. 1996. Architektūros projektų konkursai, *Archiforma* 96/2: 86–88.

REVIEW OF ARCHITECTURAL COMPETITIONS OF THE SOVIET PERIOD IN LITHUANIA

D. Linartas

Abstract. The paper deals with the main architectural competitions of the soviet period (1945–1990) in Lithuania. Referring to particular examples, efforts are made to identify development regularities of competitions at different stages of the soviet period, find out a relationship with the general architectural situation, discuss changes, to make a comparison with competitions of other historical epochs as well as to define their influence on the architecture and architects in Lithuania of that time. Peculiarities of competitions related to urbanistic projects, buildings and monuments representing both the early and “mature” socialism are introduced. Without attempting to list and examine in detail each creative competition of this era, efforts are made to perceive the essential principles of the very competition system of the soviet period. Problematicity related to “dead” projects, non-transparency of competitions and disregard of copyright typical to the Soviet times are discussed.

Keywords: architecture competition, Soviet period, dead projects, realisation, authorship.

DARIUS LINARTAS

Master, doctoral student (2007), Dept of Fundamentals and Theory of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: darlinas@gmail.com

Master of Architecture, VGTU, 1997. Membership: member of Lithuanian Union of Architects (1999). Publications: author of tens of publications in professional press. Projects: author or co-author of 21 realization of projects of architectural design. Teaching: architectural graphics (1997–2007), architectural design (2007) in VGTU. Research interests: theory and practice of architecture.